

Т.В. Лісніча
к.ю.н., доцент кафедри
цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Особливості господарсько-правового захисту прав суб'єктів господарювання є тісно пов'язаним зі специфікою здійснення господарської діяльності. Саме комплексний характер такої діяльності, її складність та неоднорідність створює підґрунтя для комплексності пов'язаних із нею правових інститутів. Актуальність обраної теми обумовлена проблемами, що виникають в процесі реалізації суб'єктами господарювання свого права на захист та прогалинами, що містить чинне законодавство.

Визначення вказаного поняття слід розпочати з аналізу загальноправового поняття «захисту», а також проаналізувати існуючі наукові напрацювання у галузі господарського права та законодавчі положення.

В теорії права поняття захисту традиційно визначається, як державно-примусова діяльність, спрямована на здійснення «відновлювальних» завдань – відновлення порушеного права, забезпечення юридичного обов'язку [1, с. 181]. В свою чергу, О.Ф. Скакун, розглядає захист у більш широкому значенні, і пропонує визначати його, як відновлення порушеного правового статусу й залучення порушників до юридичної відповідальності[2, с. 138].

Проблемам здійснення захисту та визначення способів захисту прав суб'єктів господарювання в різні часи приділяли увагу А.І. Базилевич, В.В. Болгова, А.П. Вершинін, О.М. Вінник, В.В. Вітрянський, Н.И. Титов, О.П. Подцерковний, А.П. Сергєєв, В.С. Щербина та інші науковці.

Слід зазначити, що на сьогодні проблеми, пов'язані з визначенням та особливостями способів захисту прав суб'єктів господарювання є не досить розробленими. В той же час саме спосіб захисту є тим, що допомагає суб'єкту реалізувати своє право на захист та визначає специфіку захисту у певній галузі.

У науці визначення категорії «спосіб захисту» існує кілька основних підходів. Проблемам захисту та способів захисту в загальній теорії права, цивільному праві та господарському праві приділяли увагу В.В. Вітрянський [3], В.В. Болгова [4], А.П. Сергєєв [5], А.І. Базилевич [6], А.П. Вершинін [7], О.П. Подцерковний [8], Д.В. Задихайло [9], та інші науковці.

Визначення поняття категорії «спосіб захисту» є доцільним розпочати з визначення поняття захисту прав суб'єктів господарювання. Так, наприклад, О.П. Подцерковний поняття захисту прав суб'єктів господарювання визначає, як сукупність взаємозалежних правових засобів, способів і форм, за допомогою яких при необхідності забезпечується захист законних прав суб'єктів господарювання при їх порушенні [8, с. 181]. З ним також погоджується Д.В. Задихайло [9, с.179]. Також поняття захисту прав суб'єктів господарювання (та споживачів) пропонують визначати, як введення в дію системи правових та організаційно-технічних заходів, спрямованих на забезпечення реалізації прав цих суб'єктів та недопущення їх порушень [10, с. 40].

Також визначенню поняття «спосіб захисту» приділялася увага і в теорії права, та цивільному праві. Зокрема, В.В. Вітрянський під способами захисту пропонує розуміти передбачені законом засоби, за допомогою яких забезпечується припинення, попередження, усунення порушення права, його поновлення або (і) компенсація збитків, що спричинені порушенням суб'єктивного цивільного права [3, с. 628]. В.В. Болгова спосіб захисту визначає як «правовий засіб, що застосовується в разі здійснення протиправного діяння або за порушення суб'єктивного права і (або) законного інтересу в межах та формах, що допускаються законом [4, с. 9]».

Як зазначається у літературі [11], наведені визначення є такими, що взаємно доповнюють одне одне, оскільки при характеристиці категорії «спосіб захисту» в них поєднуються різні критерії до визначення даного поняття – мета та підстави застосування.

А. П. Сергєєв, А.І. Базилевич під способами захисту пропонують розуміти закріплені у законі матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких здійснюється поновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і вплив на правопорушника [5, с. 284; 6, с. 56].

А.П. Вершинін спосіб захисту визначає, як передбачену законом дію, яка безпосередньо спрямована на захист прав. При цьому, спосіб захисту є кінцевим актом захисту у вигляді матеріально-правових дій, або юрисдикційних дій, з усунення перешкод на шляху здійснення суб'єктами своїх прав чи припинення правопорушень, поновлення положення, що існувало до порушення [7, с. 9-10].

В свою чергу, Т.М. Підлубна вважає, що спосіб захисту – це передбачені законом або договором правові прийоми, за допомогою яких особа, цивільне право якої порушене, не визнається або оспорюється має змогу припинити його порушення, здійснити його відновлення і таким чином реалізувати надане їй суб'єктивне цивільне право на захист [12, с. 61].

В цілому, дослідники способів захисту прав у цивільному праві визначають існування таких підходів до визначення названого явища у науці цивільного права: 1) визначення способу захисту, як правового засобу впливу на суспільні відносини з метою захисту суб'єктивного права; 2) через категорію «захід»; 3) через категорію «дія»; 4) як особливий «прийом», за допомогою якого здійснюється захист права; 5) визначення способу захисту, як правової конструкції [11].

Аналіз способів захисту, передбачених у ст. 16 ЦК України дає підстави вважати, що всі вони є цілком універсальними і можуть бути застосовані для захисту будь-яких цивільних прав. Те саме можна сказати і

щодо способів захисту прав суб'єктів господарювання, закріплених у ст. 20 ГК України. Разом із тим, дослідники справедливо відзначають певну умовність такої «універсальності», оскільки, наприклад, стягнення неустойки можливе виключно за умови, якщо такий спосіб захисту є передбаченим у законі або договорі [13]. Те саме стосується можливості застосування оперативно-господарських санкцій (ст. 235 ГК України).

Крім того, цілком підтримуємо думку Ю.М. Андрєєва [14, с. 117-118] та І.Г. Бережної [13] стосовно того, що вибір того чи іншого цивільно-правового способу захисту (а те саме можна сказати і про господарсько-правові способи захисту) залежить від природи і змісту охоронюваного суб'єктивного права, виду і характеру правопорушення, форми, суб'єкта і мети захисту, розсуду самого правоволодільця. Більше того, в рамках однієї форми захисту може бути вжито кілька способів захисту, і, навпаки, один і той самий спосіб захисту може бути застосований у різних формах захисту.

Як справедливо зауважує І.Г. Бережна [13] досліджуючи форми і способи захисту цивільних прав, на сьогодні існуючі вчення про способи захисту переважно розроблені та належним чином закріплені лише щодо судової форми захисту. Що ж до інших форм та способів захисту, на сьогодні таке розроблення та закріплення є не досить повним та таким, що потребує подальшої роботи. Крім того, способи захисту прав суб'єктів господарювання можуть бути передбачені як законодавством, так і встановлені у договорі.

Для зручності сприйняття тих чи інших способів захисту прав суб'єктів господарювання, в літературі проводиться їхня класифікація. Так, наприклад, В.В. Вітрянський, класифікуючи всі способи захисту цивільних прав, пропонує поділити їх на *три групи*, поклавши в основу класифікації результат, який має на меті досягнення застосування того чи іншого способу захисту. Способи захисту, віднесені до *першої групи*, є такими, застосування яких дозволяє підтвердити або засвідчити право або припинити (змінити) обов'язок і які використовуються переважно на попередньому етапі з метою

створення сприятливих умов для застосування інших способів захисту. До них, зокрема, пропонується відносити: визнання права; присудження до виконання обов'язку в натурі; незастосування судом акта державного органу, або органу місцевого самоврядування, що суперечить закону; припинення або зміна правовідносин. До *другої групи* слід відносити способи, застосування яких дозволяє попередити або припинити порушення права, і які мають на меті спонукати порушника до припинення порушення або попередити порушення. Це припинення дій, що порушують право або створюють загрозу порушення, визнання недійсним акту органу державної влади або органу місцевого самоврядування, самозахист права та стягнення неустойки. Способи захисту, об'єднані у *третьої групі*, сприяють відновленню порушеного права і (або) компенсації втрат, що виникли внаслідок порушення права (відновлення становища, що існувало до порушення, визнання оспорюваного правочину недійсним, відшкодування збитків, компенсація моральної шкоди [15, с. 776-779].

Основним нормативно-правовим актом, що визначає специфіку захисту прав суб'єктів господарювання, є ГК України, відповідно до положень ч. 2 ст. 20 якого, кожний суб'єкт господарювання та споживач має право на захист своїх прав і законних інтересів. Слід відзначити, що чинне законодавство не містить визначення поняття господарсько-правового захисту. Натомість ч. 3 вказаної статті визначає способи, за допомогою яких суб'єкт господарювання має можливість захистити порушене право.

Для визначення специфіки захисту прав суб'єктів господарювання важливе значення мають підстави для застосування захисту. Так, питання визначення підстав для застосування захисту досліджувалось також і в науковій літературі. Так, наприклад, С.С. Алексеев вважає, що для застосування захисту достатньо об'єктивно протиправної поведінки – того, що може бути названо «правовою аномалією», а вина не входить до фактичних підстав захисту [16, с. 280-281]. В свою чергу, Н.С. Малєїн як підставу захисту суб'єктивного права пропонує визнавати перешкоджання

носію цього права у здійсненні його повноважень або невиконання кореспондуючого обов'язку іншими особами [17, с. 93].

Спеціалісти в галузі господарського права також здійснювали спроби визначити підстави для застосування захисту. Так, наприклад, О.В. Аушева як підстави захисту прав суб'єктів господарювання визначає фактичне порушення прав, так і посягання на право у формі його невизнання або оспорювання [18, с. 8]. Як бачимо, вказаний підхід в цілому збігається з підставами, названими як підстави для захисту у ЦК України.

Що ж стосується визначення підстав для застосування захисту у господарському законодавстві України, то аналіз положень ст. 20 ГК України дає підстави говорити про те, що підставами для застосування окремих з перелічених у статті способів захисту є порушення прав та законних інтересів суб'єктів господарювання (спосіб захисту – відновлення становища, що існувало до порушення), а також дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення (спосіб захисту - припинення таких дій). Що ж стосується застосування інших, названих у статті, способів захисту, то підстави для їх застосування законом лишилися не визначеними.

У зв'язку із цим, вбачається, що підставою для застосування інших способів захисту, якщо інше не визначено законодавством, можуть бути визнані загальні підстави для застосування захисту, закріплені у ст. 16 ЦК України.

Підсумовуючи, зазначимо, що захист прав суб'єктів господарювання є специфічною, визначеною господарським законодавством процедурою, особливості, підстави та способи здійснення якої обумовлені особливостями та специфікою здійснення саме господарської діяльності. Таким чином, захист прав суб'єктів господарювання можна визначити як комплекс дій правового характеру, які застосовуються в разі порушення, невизнання, оспорювання прав суб'єкта господарювання, або з інших, визначених законом підстав, спрямованих на недопущення порушення, або відновлення

порушеного права, а також забезпечення дотримання інтересів суб'єкта господарювання.

Список літератури

1. Алексеев С.С. Общая теория права [Текст] /С.С. Алексеев. - М., 1981. – Т.1. – 583 с.
2. Скакун О.Ф. Теория государства и права [Текст]: підручник / О.Ф. Скакун – Харьков: Консум, 2000. – 704 с. – с. 138.
3. Витрянский В.В. Защита прав участников договорных отношений [Текст] / В.В. Витрянский // Брагинский М.И. Договорное право: Общие положения. [Текст] / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М.: Статут, 1998. – с. 628.
4. Болгова В.В. Формы защиты субъективного права [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Болгова Виктория Владимировна; Самарская государственная ордена «Знак почета» экономическая академия. – Уфа, 2000. – 38 стр. – с.9.
5. Сергеев А.П. Защита гражданских прав [Текст] / А.П. Сергеев // Гражданское право: [учебник]: в 2 ч.: 3-е изд, перераб. и дополн. / [под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого] – М.: ПРОСПЕКТ, 1998. – С. 284.
6. Базилевич А.И. Формы защиты субъективных гражданских прав [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Базилевич Андрей Иванович. – Ульяновск, 2001. – 205 с. – сс. 56-57.
7. Вершинин А.П. Способы защиты гражданских прав в суде: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03 / Вершинин Александр Павлович; Санкт-Петербургский государственній университет. – СПб., 1998. – 56 с. – с. 9-10.
8. Господарське право [Текст]: Підручник / О.П. Подцерковний [та ін.]; за ред. О.П. Подцерковного, — Х.: Одіссей, 2010. — 640 с.
9. Господарське право [Текст]: Підручник / Д.В. Задихайло[та ін.]; за заг.ред. Д.В. Задихайло, В.М.Пашкова. – Х.:Право, 2012. – 696 с. – с. 179.

10. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України [Текст] // За заг. ред. В. К. Макутова. Академія правових наук України. Відділення екологічного, господарського і аграрного права. - Київ, 2004. – 441 с. – с. 40.
11. Кулинич О.П. Поняття цивільно-правового способу захисту права приватної власності на земельні ділянки [Текст] / О.П. Кулинич // Часопис Київського університету права. – 2011. - №4. – сс. 222-225.
12. Підлубна Т.М. Право на захист цивільних прав та інтересів [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Підлубна Тетяна Миколаївна – К., 2009. – 209 с. – с. 61.
13. Бережна І.Г. Способи захисту цивільних прав та інтересів нотаріусом [Текст] /І.Г. Бережна // Форум права. 2012. №4. – с.с. 79-84. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12bigtin.pdf>
14. Андреев Ю.Н. Механизм гражданско-правовой защиты [Текст] / Ю.Н. Андреев. – М.: Норма: ИНФА-М. – 2010. – 464 с. – с. 117-118.
15. Брагинский М.И. Договорное право [Текст]: учебник. – Кн. I. : Общие положения. Изд. дополн. / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М.: Статут, 2002. – 848 с. – с.с. 776-779.
16. Алексеев С. С. Общая теория права [Текст]: учебник: в 2 т. / С.С. Алексеев – М. : Юрид. лит. 1982. – 360 с. - Т. I – с.с. 280-281;
17. Малейн Н. С. Гражданский закон и права личности в СССР [Текст] / Н.С. Малейн – М. :Юрид. лит., 1981. – 216 с. – с. 93.
18. Аушева О.В. Захист прав суб'єктів господарювання від порушення органами державної влади [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / Аушева Олена Вікторівна; Інститут економіко-правових досліджень НАН України. – Донецьк, 2007. – 18 с.- с.8.